

Grygier, Tadeusz

"Preussenland, Mitteilungen der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung" Bd. II, 1964, h. 1-4 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 121-124

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE I OMOWIENIA

Preussenland, Mitteilungen der Historischen Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung. Marburg 1964, Bd. II, H. 1—4.

Omówienie tomu drugiego powyższego czasopisma rozpocząć należy od sprawozdania z konferencji naukowej Komisji Historycznej dla Badań Regionalnych Prus Wschodnich i Zachodnich (sprawozdawcą jest K. Conrad, *Bericht über die Wissenschaftliche Tagung der Historischen Kommission für ost- und westpreussische Landesforschung in Düsseldorf 6—7 Juni 1964*, ss. 49—54). Komisja Historyczna pracuje w oparciu o dotację Rady Naukowej Instytutu Herdera w Marburgu i to przede wszystkim w celu opracowania bibliografii historii Niemiec Wschodnich, wydania VI tomu *Scriptores Rerum Prussicarum*, przygotowania obszernego wydawnictwa źródłowego *Umów państwowych Brandenburgii z Prusami*, oraz elbląskiej książki wojennej (*Elbinger Kriegsbuch*) wreszcie w celu szkolenia młodych kadr naukowych¹.

Komisja Historyczna przygotowała, względnie kończy prace nad słownikiem biograficznym (*Altpreussische Biographie*), bibliografią Prus Wschodnich i Zachodnich za rok 1963, *Kodeksem Dyplomatycznym Prus* (opracowywanym przez dra H. Koeppena oraz dra G. Conrada), *Kodeksem Dyplomatycznym Sambii* (opracowywanym przez profesora H. Schmaucha), trzeciego tomu *Umów Państwowych Zakonu*². Nowym wydawnictwem źródłowym jest opracowanie dr Triller, dotyczące życiorysu Doroty (*Vita der Dorothea von Montau*), napisanego przez Jana z Kwidzyna. Inną nową pracą jest wydawnictwo słownika pruskiego³.

Tematyka naukowa samej konferencji przedstawiała się następująco:

Christian Propst mówił o domach wypoczynkowych dla zakonników i braci krzyżackich (*Firmarienwesen des Deutschen Ordens in Preussen*). Autor stwierdza, że domy wypoczynkowe dla starych i chorych członków

¹ Zob. szczegóły T. Grygier, *Prusy Wschodnie w historiografii zachodniemieckiej*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1962, nr 3, s. 706. Największą prężnością odznacza się szkoła profesora W. Hubatscha. Jego uczniowie publikują swe prace doktorskie w przeważającej części w serii wydawniczej „Studien zur Geschichte Preussens”. W serii tej ukazało się już 9 tomów.

² Praca H. Koeppena i G. Conrada jest kontynuacją tzw. planu Perlbacha, który pierwszy tom *Pruskiego Kodeksu Dyplomatycznego* usystematyzował w następujące grupy: część polityczną, część nazywaną *Prussia sacra*, metrykę krajową jako podstawę do opracowania historii osadnictwa oraz tzw. księgę miejską. Plan ten okazał się nierealny. Dlatego tom drugi kodeksu zredagowany przez H. Heina i E. Maschkego ustalał tylko „kolejność chronologiczną wszystkich dyplomów, w których występuje Zakon” (zob. *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 3, Th. 2, s. 1). Praca E. Weisego podkreślał ma charakterystyczną cechę państwa zakonnego (w przeciwieństwie do Księstwa Pruskiego) jego dużą aktywność dyplomatyczną. Tymczasem w badaniach naukowych brak odpowiednich wydawnictw źródłowych dotyczących polityki zagranicznej Zakonu (*Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, Marburg 1955, Bd. II, s. 2).

³ Ma on poprawić i uzupełnić pracę zapoczątkowaną przez C. C. Mrongowiusza, *Dokładny niemiecko-polski słownik*, wydany w Królewcu 1854 r.

Zakonu stanowiące początkowo instytucję opieki chrześcijańskiej, z czasem stały się ciężarem dla administracji zakonnej⁴. H. Hübler omawiała sprawę osadników pruskich na terenie komturstwa dzierzgońskiego (*Die Siedlungsgebiete der Preussen in der Komturei Christburg vor Beginn der Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens — 1273*). Punktem wyjścia opracowania był stan osadnictwa komturstwa około 1390 r. Otóż w tym czasie ca 51% terenu zasiedlone było przez Prusów. 46% terenu znajdowało się w posiadaniu ludności niemieckiej, liczbowo znacznie słabszej od pruskiej. Co więcej, autorka stwierdza, że ludność pruska włączyła się również do akcji osiedleńczej Zakonu i tym sposobem liczba Prusów stale się zwiększała⁵. A. Cammann dał sprawozdanie z akcji zbierania opowiadań ludowych regionu, prowadzonej wśród przesiedleńców (*Neue Quellen zur Ost- und Westpreussischen Volks-erzählung*)⁶. I. Gundermann przedstawiła opis modlitewnika księżnej Doroty (*Gebetbüchlein der Herzogin Dorothea von Preussen*), który znajduje się w Bibliotece księcia Augusta w Wolfenbüttel. Autorka uznaje modlitewnik za produkt sztuki pisarskiej i zdobniczej późnego średniowiecza i typowy dla pierwszych zwolenników reformacji. Pochodzi on z licznego zbioru modlitewników biblioteki księcia Albrechta⁷. F. Baltin omówiła wyprawy krzyżowe Zakonu na Litwę (*Die Litauerreisen des Deutschen Ordens*). Wyprawy te — zdaniem Autorki — są wyrazem charakterystycznej strategii Zakonu, utrzymującej stan ciągłej wojny. Celami tych wypraw było zdobycie Żmudzi bez otwartej wojny (czy nawet bitwy) oraz zaprawa wojenna dla rycerstwa europejskiego. D. Esau, w oparciu o zaginione materiały archiwalne wybitnych osobistości, przedstawiła organizację pruskich sejmików prowincjonalnych (*Aus der Frühzeit der preussischen Provinziallandtage*), próbując przedstawić narodziny samorządu terytorialnego i gospodarczego Prus⁸. P. Jabłonowski omówił sprawę gdańską w latach 1920—1923 (*Die Danziger Frage nach dem Ersten Weltkriege bis zum Jahre 1923*). O. Goehrtz przedstawił stosunki między Düsseldorfem a Prusami (*Düsseldorf und das Preussenland*).

Dla środowiska olsztyńskiego szczególnie ważne jest stwierdzenie D. Esau, dotyczące prac nad rozwojem ustroju samorządowego Prus Wschodnich i Zachodnich. Nauka zachodniemiecka nie dysponuje bowiem materiałami aktywnymi do tego zagadnienia. Ogranicza się więc do zastępczych źródeł — jak druków, pamiętników czy wypisów archiwalnych. To stwierdzenie jest tym cenniejsze, gdyż okazuje się, że Archiwum Olsztyńskie posiada największą liczbę oryginalnych materiałów źródłowych władz samorządowych Prus Wschodnich i Zachodnich⁹.

Tom drugi „Preussenland” zawiera również parę ciekawszych artykułów. Do odnotowania jest artykuł S. Ekdahla, historyka szwedzkiego, specjali-

⁴ Autor nie uwzględnił należycie cennej i źródłowej pracy Harry Scholza, *Über Ärzte und Heilkundige zur Zeit des Herzogs Albrecht von Preussen* (Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg, Würzburg 1962, ss. 45—106). Punktem wyjścia winna być analiza instytucji *Xenodochin* oraz rozróżnianie instytucji *infirmaria* dla mieszkańców ośrodka od *hospitale pauperum* dla obcych, podróżnych, posłańców, żebraków itp.

⁵ Studia te pokrywają się z ostatnimi pracami polskimi na powyższy temat.

⁶ Akcja ta jest odpowiedzią na polską ewidencję materiałów etnograficznych.

⁷ Szerzej o tych sprawach I. Gundermann, *Herzogin Dorothea von Preussen*, Köln 1965, s. 303.

⁸ Por. T. Grygier, *Próby utrzymania ustroju stanowego w Prusach Wschodnich na przełomie XVIII/XIX wieku*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, nr 1, ss. 43—70.

⁹ Chodzi tu o zespoły Starcsty Krajowego, Wydziału Prowincjonalnego Sejmu Prowincjonalnego oraz Komitetu Stanowego Prus Wschodnich i Litwy.

zującego się w tematyce historii zakonu krzyżackiego. Autor omawia w nim ciężary służby wojskowej wolnych chłopów ziemi chełmińskiej w XV wieku (*Über die Kriegsdienste der Freien im Kulmerland zu Anfang des 15. Jahrhunderts*, ss. 1—14). Podjęto próbę określenia stanu liczbowego sił zbrojnych Zakonu w okresie poprzedzającym wybuch wielkiej wojny polsko-krzyżackiej oraz bezpośrednio po niej. Z kolei H. Koepfen omówił przygotowania wielkiego mistrza do rokowań z Witoldem w Wieluniu w dniach od 9 maja do 18 maja 1423 r. W ogóle w wydawnictwie przeważają sprawy krzyżackie. H. Koepfen obok tego artykułu (*Die Reise des Hochmeisters Paul von Rusdorf nach Welun im Jahre 1423*, ss. 14—23) przeprowadza również polemikę z E. Weisem na temat wyboru na wielkiego mistrza Winricha von Kniprode. Zdaniem Koepfena wybrano go 6 stycznia 1352 r., a nie w 1351 r. Polemika ta trwa dalej. Na szkic Koepfena (*Beiträge zur Frage der Hochmeisterwahl Winrichs von Kniprode*, ss. 33—42) odpowiedział E. Weise, przesuając całą dyskusję na inne tory. Weise w artykule pt. *Actum und Datum in Ordenshandfesten* (ss. 72—74) wskazał na ważny problem krytyki źródełowej, a mianowicie różnicę actum i datum w dyplomatyce zakonnej. Problem datacji dotyczący dyplomów Zakonu poruszył także K. Lampe w artykule pt. *Über die Datierung zweier Urkunden des Landmeisters Ludwig von Baldersheim* (ss. 42—45).

Jednostronność tematyki pisma łagodzą następujące szkice: H. Kirrinis, *Das Regierungsgebäude zu Gumbinnen* (ss. 23—32), który wyraża pogląd, iż obok zamku krzyżackiego w Ragnecie (jako najpiękniejszej budowli okresu krzyżackiego) gmach rejencji gabińskiej jest najokazalszą budowlą okresu nowożytnego. Budynek rozpoczęto stawiać w 1727 r. Spalony 5 lutego 1831 r., został odbudowany w latach 1832—1834. W 1864 (27 lutego) wybuchł ponownie pożar. Odrestaurowano oraz rozbudowano gmach 1907 r. Dla historyków pożary te spowodowały wielką stratę, gdyż spalona została dokumentacja aktowa Kamery Wojenno-Skarbowej oraz Rejencji w Gąbinie¹⁰. W. Matull informuje (*Ostpreussische Geschichtsquellen in Amsterdam*, ss. 70—72) o materiałach do historii Prus Wschodnich w Międzynarodowym Instytucie Historii Społecznej w Amsterdamie. Powstanie tego Instytutu wiąże się z nagminnym po 1933 r. paleniem, konfiskatą i niszczeniem ksiązek w państwach europejskich (w szczególności w Niemczech hitlerowskich). Uniwersytet Amsterdamski zorganizował w 1934 r. Instytut Badawczy, którego celem były badania socjologiczne. Stworzono specjalne działy: holenderski, angielski, francuski i niemiecki. Zebrano pokaźne, prawie unikalne materiały. Między innymi rękopisy Marksa i Engelsa, Bebla i Mottelera, spuściznę rękopiśmienną Kautzky'ego i Bernsteina, wreszcie Ottona Brauna. Spuścizna tego ostatniego zawiera materiały dotyczące Prus Wschodnich. Również materiały Kautzky'ego dotyczą ruchu robotniczego Prus Wschodnich, a w szczególności Niemieckiej Partii Social-Demokratycznej (SPD). Znajduje się tam korespondencja Hugo Hasse, Arno Holza oraz Hermanna Sudermanna i Katarzyny Kollwitz¹¹. Inną ciekawostką jest szkic H. Mühlfordta pt. *Königsberg im Spiegel von Reisenden des 18. und 19. Jahrhunderts* (ss. 74—79). Zawiera on opisy Królewca,

¹⁰ Zamek ragnecki, stale przebudowywany, był dziełem różnych budowniczych, jak: Hannusa Bolle z Gdańska, Albrechta z Królewca, Hartwiga z Ostródy, czy wreszcie Jana Wagnera. Budynek rejencji gabińskiej to twór Ludwika Schultheissa von Unfriedta, odbudowany przez Schinkela i Severina.

¹¹ Materiały te uzupełniają podane przez T. Grygiera dane w wydawnictwie *Wybór tekstów źródłowych do historii kształtowania się klasy robotniczej na ziemiach polskich w XIX wieku*, Wrocław 1958, oraz *Źródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich*, Warszawa 1962, t. II, s. 583.

sporządzone przez Inflanctzyka Andrzeja Meyera w 1770 r. Podróżnik ocenia Kni pawę jako najpiękniejszą część Królewca, zwraca także uwagę na szczególną aktywność polskich Żydów w handlu królewieckim¹². Drugim sprawozdawcą jest Anglik John Carr. Jego informacje są mniej ciekawe.

Rocznik zawiera również kilka wspomnień pośmiertnych — o historyku architektury Królewca Fryderyku Lahrsie oraz o geografii Prus Wschodnich — Hansie Mortensenie¹³. Dział recenzyjny tomu jest bardzo ubogi i nie przynosi niczego ciekawszego.

Tadeusz Grygier

Friedrich Benninghoven, *Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398—1408*, Zeitschrift für Ostforschung, Jg. 13, Marburg/Lahn 1964, H. 3, ss. 421—477.

Wyprawa zakonu krzyżackiego na Gotlandię w 1398 r. i okres jego panowania nad tą wyspą należą do największych osiągnięć militarnych Krzyżaków. Tematowi temu poświęcił w 1887 r. jedyną większą pracę O. Kehlert¹, w której jednak główną uwagę zwrócił na aspekt polityczny tego zagadnienia. Natomiast F. Benninghoven zajął się w niniejszym studium nie dostrzeżoną dotąd — i chyba bardziej interesującą i ważną — stroną militarną problemu gotlandzkiego Zakonu w latach 1398—1408. Zbadanie jej, dzięki dostępnemu a dotychczas należycie nie wykorzystanemu materiałowi źródłowemu, pozwoli dopiero na ukazanie sił wojskowych i ich organizację w państwie krzyżackim u szczytu rozkwitu. Autor jest predystynowany do podjęcia tego opracowania, ponieważ opublikował już artykuł dotyczący liczby i podziału sił wojskowych u schyłku średniowiecza, na terenie inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego². Należy też dodać, że powyższe studia stanowią części przygotowanej większej publikacji, dotyczącej wojskowości Zakonu.

Podstawą źródłową niniejszego studium był materiał drukowany, rozsiany w różnych publikacjach dotyczących dziejów państwa krzyżackiego i Hanzy, zwłaszcza w księgach czynszów i rachunków, oraz w mniejszym stopniu materiał rękopiśmienny z *Archivlager* w Getyndze i z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Gdańsku (*Księga komturstwa gdańskiego*).

Recenzowane studium dzieli się na sześć rozdziałów, nie licząc krótkiego wstępu i zakończenia, z których pierwszy wprowadza czytelnika w ogólną sytuację polityczną w zlewisku Bałtyku w końcu XIV wieku oraz przedstawia przyczyny zajęcia Gotlandii przez Zakon. Natomiast wszystkie następne rozdziały zajmują się kolejnymi akcjami, związanymi ze zdobyciem i utrzy-

¹² Uwagi Meyera pokrywają się w tym zakresie z raportami rezydentów polskich w Królewcu.

¹³ H. Mortensen związany był z badaniami regionalnymi Prus przez niezakończoną trzynomową pracę *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens zu Beginn des 17. Jahrhundert*.

¹ O. Kehlert, *Die Insel Gotland im Besitz des Deutschen Ordens*, *Altpreussische Monatsschrift*, Bd. 24, 1887, ss. 385—443. Ponadto należy wymienić artykuł E. Kutowskiego, *Zur Geschichte der Söldner in den Heeren des Deutschen Ordensstaates in Preussen bis zum ersten Thorner Frieden*, *Oberländische Geschichtsblätter*, H. 14, 1912, w którym poświęcił osobny rozdział o zaciężnych w wyprawach gotlandzkich (ss. 144—152).

² F. Benninghoven, *Probleme der Zahl und Standortverteilung der livländischen Streitkräfte im Ausgehendem Mittelalter*, *Zeitschrift für Ostforschung*, Jg. 12, 1963, ss. 601—622.